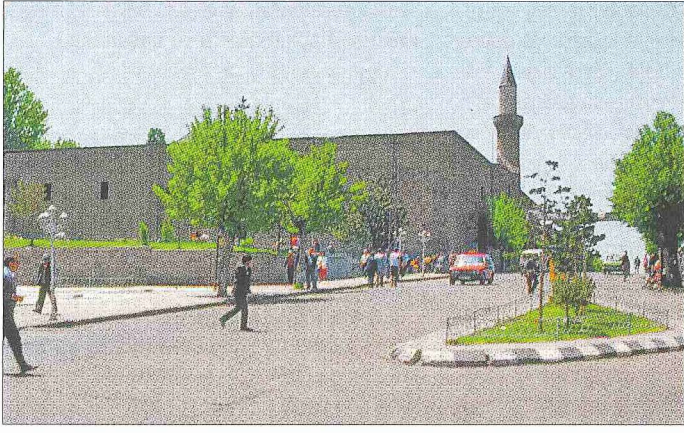

Erzurum
Ulucamii

lular'dan zamanımıza intikal eden başlıca mimari eserlerdir. Bunlardan ilk ikisi Ziyâeddin (Ebû'l-Muzaffer) Gazi, Ulucami ise 575 (1179) yılında Nâsirüddin Muhammed tarafından yaptırılmıştır. Üç Kümbetler denilen türbelerden birinin Saltuklular'a ait olduğu anlaşılmaktadır (Sümer, III [Ankara 1971], s. 431). Türbenin yanında bir de zâviye vardır. Tercan'da Mama Hatun tarafından yaptırılan kervansaray, hamam, cami ve türbe ile 630 (1232-33) yılında Ebû Mansûr (Argın Şah) tarafından inşa ettirilen Micingerd Kalesi de Saltuklular dönemine ait önemli eserlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kalânişî, *Târîhu Dimaşk* (Amedroz), s. 267, 328, 361-362; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IX, 134; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), II, 274-275; *Ahbârü'd-devlet's-Selcûkiyye* (Lugal), s. 54, 110-114; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* (trc. Abdülkerim Özyayın), İstanbul 1987, XI, 228-229, 234, 235, 257-258; XII, 146-147; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 8 vd.; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye*, s. 73; Ebû'l-Ferec, *Târîh*, II, 474; Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi'u't-tevârih* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, s. 38-39; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, s. 32; Ebû'l-Fidâ, *Târîh*, II, 226-227, 386-387; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Nevâî), s. 443-444; *Urfaî Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (nşr. ve trc. H. D. Andreasyan), Ankara 1987, s. 331-332; Gaffârî, *Cihân'ârâ* (nşr. Müctebâ Mînovî), Tahran 1343 hş., s. 134; Münecimbaşı, *Câmiu'd-düvel: Selçuklular Tarihi* (nşr. ve trc. Ali Öngül), İzmir 2001, II, 207-210; Ahmed Tevhid, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu*, İstanbul 1321, s. 70-73; Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul 1936, s. 38, 87; M. Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I: Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 110, 134, 190; a.mlf., "Erzurum", *İA*, IV, 348-349; M. Fahrettin Kırzoğlu, *Kars Tarihi*, İstanbul 1953, s. 356, 373, 392, 394; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s. 421-432, 495; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969, s. 78, 82-85; a.mlf., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, s. 3-52; Erdoğan Mercil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985, s.

125, 281-284; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1990, s. 15-45; a.mlf., "Saltuklular", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971, s. 391-433; Abdülkerim Özyayın, "Saltuklular", *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, İstanbul 1994, VIII, 21-34; Ali Öngül, "Saltuklular", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, VI, 461-476; M. F. Brosset, *Gürcistan Tarihi* (trc. H. D. Andreasyan, haz. Erdoğan Mercil), Ankara 2003, bk. indeks; Vardan, "Türk Fıtuhatı Tarihi" (trc. H. D. Andreasyan), *Tarih Semineri Dergisi*, 1/2, İstanbul 1937, s. 195, 205, 206; Burhaneddin Anevî, "Enisu'l-Kulûb" (nşr. Fuad Köprülü), *TTK Belleten*, VII/27 (1943), s. 466; Coşkun Alp tekin, "Saltuklu Sikkeleri", *EFAD*, XIII/1 (1985), s. 293-296; G. Leiser, "Saltuk Oghulları", *EJ²* (İng.), VIII, 1001.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

□ MİMARİ. Saltuklular, Doğu Anadolu bölgesinde hüküm sürdükleri süre içerisinde mevcut kaleleri onarak kullanmışlar ve cami, türbe, hamam, kervansaray gibi önemli yapılar inşa etmişlerdir. Bizans ve daha önceki dönemlere ait olan Erzurum, Hasankale, Tortum, İspir, Oltu, Avnik, Micingerd, Zivin, Tercan, Kars ve Bayburt kalelerinde birtakım değişiklikler yapmışlardır. Bunlardan İnkaya (Micingerd) köyünde bulunan ve Becen Kalesi olarak da bilinen Micingerd Kalesi önemlidir. Kalenin Saltuklular tarafından kullanıldığını gösteren iki kitâbesi vardır. İlki 577 (1181-82) tarihli olup Saltuklular'a ait en eski kitâbedir ve fethi müteakip kalenin yenilediğini belirtir. 630 (1232-33) tarihli olan ikincisi belirti Saltuk oğlu Ebû Mansûr Argın Şah'ın kaledeki imar faaliyetleri anlatılmaktadır.

Erzurum İçkale'de bulunan Kale Mescidi güneyden yarı silindirik bir burca dayalı olup kareye yakın bir dikdörtgen plan üzerine mihrap önü kubbeli ve mihraba dik tonozlu üç bölümden meydana gelmektedir. Yapının güneydeki burç içinde yer alan mukarnas nişli derin mihrabı dik-

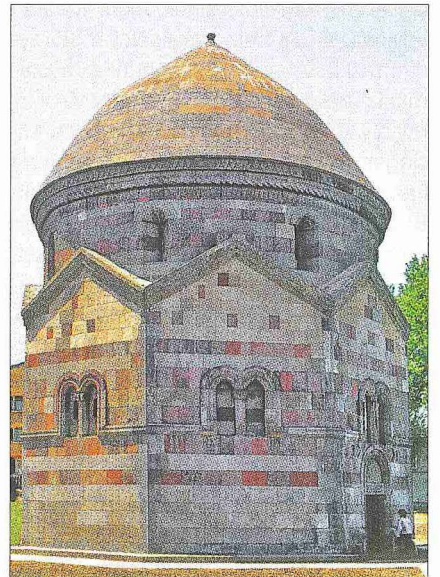
kat çekicidir. Mescidin yakınında İçkale'nin güneybatı köşesinde yerden silindirik gövdeli tuğla minaredeki kitâbede "Şemsü'l-melik ve'l-ümerâ" unvanı ile "İnanç Beygu (Yabgu) Alp Tuğruiberk Ebû'l-Muzaffer Gâzî b. Ebû'l-Kâsım" adı okunmaktadır (bk. KALE MESCİDİ).

Saltuklular devrinin en önemli yapısı Erzurum Ulucamii olup 575 (1179) yılında İzzeddin Saltuk'un oğlu Melik Nâsirüddin Muhammed tarafından Ebû'l-Feth Mehmed'e yaptırılmıştır. Yapının Nasuh Paşazâde Hüseyin Paşa adına en eski tamir kitâbesi 1049 (1639) tarihli. Düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilen cami mihrap duvarına dik uzanan yedi nefli, kareye yakın dikdörtgen planlı, büyük bir yapıdır. Avlusuz olarak yapıldığı anlaşılan caminin üstü düz toprak damla örtülü olup kuzeybatı köşesinde minare yer alır (bk. ULUCAMİ).

Saltuklular'a ait diğer bir yapı Erzincan Tercan'da yer alan Mama Hatun Külliyesi'dir. 587'de (1191) II. İzzeddin Saltuk'un kızı Mama Hatun tarafından inşa ettirilen bu külliye kümbet, kervansaray, hamam ve camiden oluşmaktadır. Külliye'nin yıkılmış olan camisinin yerine bugün yeni bir cami yapılmıştır (bk. MAMA HATUN KÜLLİYESİ).

Erzurum'da Çifte Minareli Medrese'nin güneyinde İzzeddin Saltuk'a ait olduğu kabul edilen Emîr Saltuk Kümbeti'nin 1189-

Erzurum'da İzzeddin Saltuk (Emîr Saltuk) Kümbeti

Erzurum
İc kale'deki
Kale Mescidi
ve Tepsi Minare

1190 yıllarında yapıldığı düşünülmektedir. İki renkli düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilen yapı dikdörtgen planlı ve tonoz örtülü cenazelik bölümü üzerinde sekizgen gövde, silmeler ve üçgen alınlıklarla iki katlı bir görünüşe sahiptir. İçten kubbe, dıştan konik külâhla örtülü kümbetin cephelerinde yuvarlak kemerli çifte pencere formunda nişler yer alır. Yapı, cephe tasarımının yanı sıra üstte kasnak bölümünde yuvarlak kemerli nişlerde on iki hayvanlı Türk takvimine bağlanan figürlü kabartmalarıyla dikkat çekmektedir (bk. ÜÇ KÜMBETLER).

Üzerlerinde kitâbe bulunmayan, ancak Saltuklular'a mal edilen İspir Kale Mescidi ve Micingerd Kümbeti XII. yüzyıl Saltuklu eserleriyle üslup birliği göstermektedir. İspir Kale Mescidi kalenin en yüksek yerinde bulunmaktadır. 10,80 m. × 9,50 m. boyutlarında kareye yakın plana sahiptir ve üst örtüsü üç bölümlüdür. Kuzeydoğu köşesindeki kare alan kubbeli olup kasnağında dört yöne açılan pencereler yer almaktadır; batısı ve güneydoğusu sivri kemerli bir tonozla örtülüdür. Yapının dış duvar dolgusundan mihrabının sonradan yapıldığı anlaşılmaktadır. Mescidin güneybatı köşesinde kale burcu üzerinde minaresi bulunmaktadır ve dışarıdan dört farklı duvar örgüsüyle dikkati çekmektedir. Şerefe kadar kesme taştan örülmüş olup şerefe altında tuğladan dört sıra kirpi saçak yer almaktadır. Şerefe korkulukları ve külâh kısmı yıkılmıştır. Micingerd Kümbeti, Micingerd Kalesi'nin kuzeydoğusunda iki renkli düzgün kesme taşla inşa edilmiştir. Dıştan çokgen, içten silindirik gövdeye sahip kümbetin yıkılmış üst örtüsüne rağmen içten kubbe, dıştan konik külâhla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Yapı sivri kemerli ve mukarnaslı pencere alınlıklarıyla sahiptir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul 1936, s. 93-98; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s. 219-221; Ara Altun, *Ortaçağ Türk Mimarisinin Ana Hatları İçin Bir Özet*, İstanbul 1988, s. 44-45; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1990, s. 43-44; Oktay Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi: Başlangıcı ve Gelişmesi*, Ankara 1991, s. 19-23; a.mlf., "Anadolu Selçukluları Mimari Sanatı-Anadolu'da Türk Sanatı", *Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı*, Ankara 1993, s. 119-120, 146, 147-148; a.mlf., *Türk Sanatı*, İstanbul 1997, s. 110-111; Zeki Sönmez, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslâm Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara 1995, s. 173-176; Mustafa Kemal Şahin, "Tercan Mama Hatun Külliyesi'ndeki Taşçı İşaretleri", *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, Kayseri 2001, s. 501-509; *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı* (nşr. Doğan Kuban), İstanbul 2002, s. 107-108; Haldun Özkan, "Saltuklu Mimarisi", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, VIII, 72-83; Rüçhan Arık, "Erzurum'da İki Cami", *VD*, VIII (1969), s. 149-156; Hakkı Önkol, "Anadolu Selçuklu Türbeleri", *TK*, XXIII (1985), s. 29-34.

N. ÇİÇEK AKÇİL

SALTUKNÂME

Ebülhayr Rûmî'nin
(IX./XV. yüzyıl)

Cem Sultan'ın isteğiyle derlediği
Sarı Saltuk menâkıbnâmesi
(bk. EBÜLHAYR RÛMÎ).

SALUR

Oğuz boylarından biri.

Boyun adı Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânü lügâtî't-Türk*'ünde (XI. yüzyıl) Salgur diye yazılmış, XII ve XIII. yüzyıl kaynaklarında aynı imlâ ile, bazan da Şalgur şeklinde belirtilmiştir, XIV. yüzyıldan itibaren

bu ad Salur biçimini almıştır. Reşidüddin'de Salur kelimesinin, "Nerede olsa kılıç ve topuzu iş görür" anlamına geldiği, Eymür (> Eymir), Alayuntlu ve Yüregir boyları ile ortak olan ülüşlerinin ucayla (koyunun kalça kısmı), yine ortak olan onkunlarının uc kuşu olduğu bildirilir. Bu "uc"un karakuş yani bir kartal türü olması muhtemeldir. Kâşgarlı'daki Salur damgası Yazıcıoğlu Ali'nin eserindekiyle aynıdır. Bu damga, Gaziantep yöresindeki Türkmenler'in aşî toprağı ile evlerinin duvarlarına yaptıkları süslemeler arasında ve diğer bazı yerlerde görülmüştür. Tarihî rivayetlere göre Salurlar, Oğuzeli'nin İslâmiyet'ten önceki tarihlerinde bazı boylar gibi bir hânedan çıkaramamıştır. Oğuz hükümdarlarından Dip Yarku'nun büyük beylerinden Ulaş ve oğlu Ulat, Salurlar'dan olduğu gibi İnal Han'ın veziri ve nâibi de bu boya mensuptu. Salurlar'ın İslâmiyet'ten sonraki rolleri daha önemli olmuştur. Bu boy, büyük kollar halinde Seyhun kıyısından Adalar denizine kadar uzanan geniş sahada varlığını hissettirmiştir.

Dede Korkut destanlarındaki Oğuzeli'nde hâkim boy Salurlar'dır. Salurlar'ın beyi olan Kazan Bey aynı zamanda Oğuzeli'nin güçlü ve saygın başbuğudur; yani Salur Kazan Bey sadece Üçok (İç Oğuz) beylerinin değil Bozoklar'ın (Taş Oğuz > Dış Oğuz) beylerinin de metbuudur. Salur Kazan Bey'in başında olduğu Oğuzeli'nin XI. yüzyılda veya XII. yüzyılın ilk yarısında Seyhun kıyısındaki Karaçuk dağlarının bulunduğu yörede yaşadığı anlaşılmaktadır. Başka bir destanî hâtıradaki Karmış Bay'ın kızı, Mammaş Bey'in karısı Salur Barçın beylik süren yedi kadından biri idi. Aynı hâtıradaki Barçın Hatun'un mezarının Sir (Seyhun) suyunun kıyısında bulunduğu ve Özbekler'in ona "Barçın'ın kök Kâşâne" dediği, bunun çinili güzel bir kümbet olduğu bildirilir. Anlaşıldığına göre Barçın Hatun XII. yüzyılda Seyhun kıyısında bir şehir kurmuş, Barçın-İğkent adını alan bu şehir uzun zaman varlığını sürdürmüştür. Halk tarafından Kök Kesene denilen Barçın Hatun'un türbesinden bugüne herhangi bir iz kalmamıştır.

Batı İran'da Hemedan'ın batısında Şehrizor, Kirmanşah, Dinever şehir ve yörelerinden meydana gelen Kürdistan bölgesinde Salur beylerinden Karabelli (?) adlı veya lakaplı bir Salur beyinin Annâzoğulları'ndan Sürhâb b. Bedr b. Mühelhil'i yenererek bu yörenin önemli bir kısmını eline geçirdiği bilinmektedir (495/1101). Karabelli hakkında daha fazla bilgi yoktur; ancak oğul ve torunları uzun bir müddet adı